

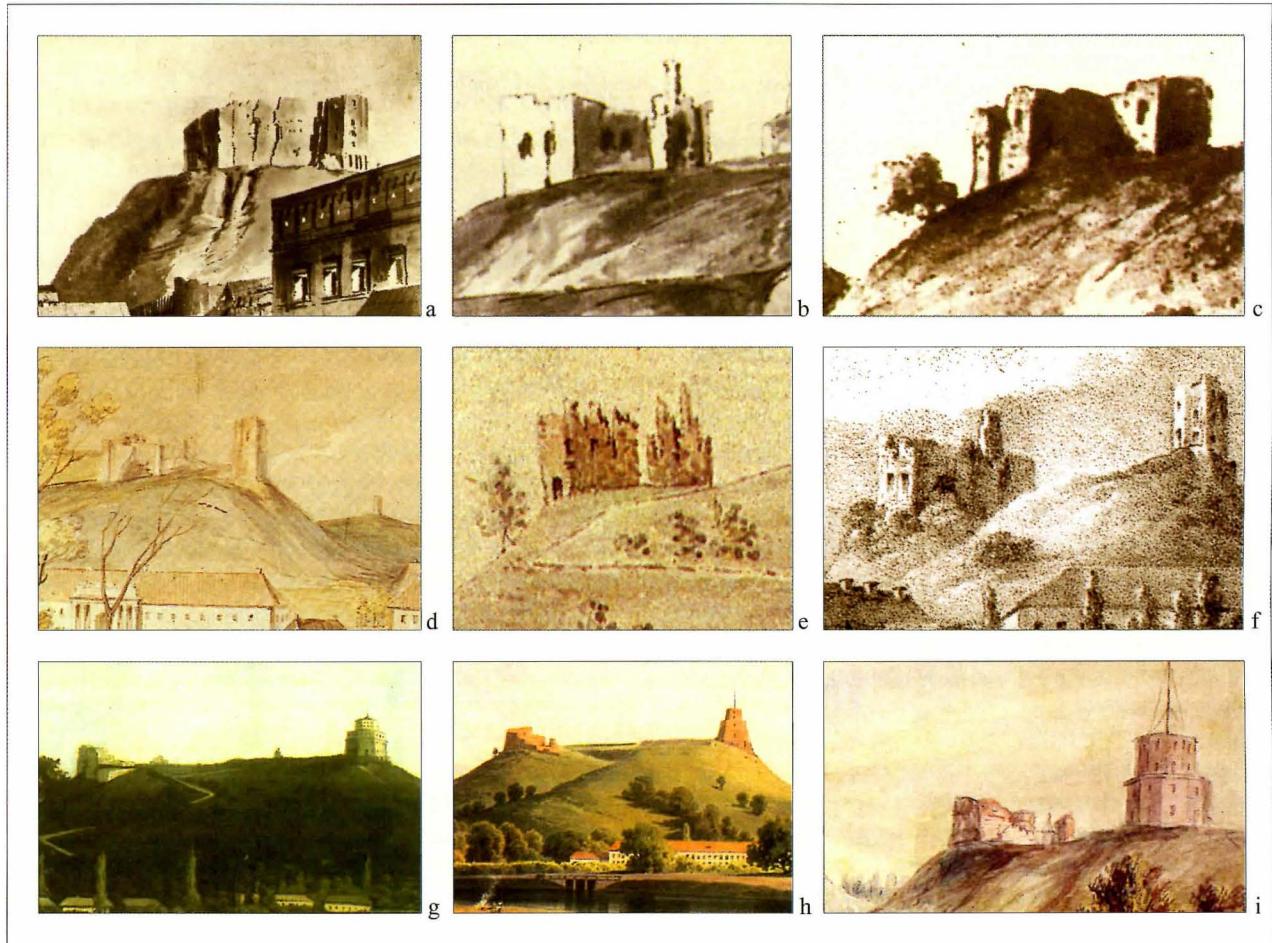
VILNIAUS AUKŠTUTINĖS PILIES RŪMŲ IKONOGRAFIJA: NUO DOKUMENTINIO FIKSAVIMO IKI VIZIJŲ

EDITA POVILAITYTĖ

Edita Povilaitytė – dailėtyrininkė, baigė Vilniaus dailės akademiją, nuo 2008 m. dirba Vilniaus pilių valstybinio kultūrinio rezervato direkcijoje vyresniųjų specialistė.

...šiuo metu tų bokštų, tų kuorų, tų gynybinių sienu mūrų ir kita, apie kuriuos dainavo Sarbievijus ir kurie aukštai iškilię ant smėlėto kalno tartum vainikavo senajį Vilnių[...] pasidengusių pajuodusių čerpių stogais, pasipuošusį bokštais ir rūmais, dabar beveik nebéra – išlikę skurdžios pilii griuvėsių liekanos net nebegali sudaryti praeiviui pilnesnio jos vaizdo ir todėl nūdien [pabraukta aut.] palieka jinai mums paslaptiną neišsprendžiamą mīslę, apipintą legendomis, protėvių žygiais.

Archit. S. Lasavickas. 1953 m.¹



1 pav. a) Vilniaus pilys iš šiaurės rytų pusės. P. Smuglevičius, 1785. Sepija. KTM, inv. Nr. 82041. V. Drėma, Dingės Vilnius, p. 86, il. 89.
 b) Vilniaus pilys iš šiaurės pusės. P. Smuglevičius, 1785. Sepija. KTM, inv. Nr. 82052. Ten pat, p. 85, il. 88. c) Vilniaus pilys iš šiaurės pusės. J. Rustemas, 1800. Sepija. KTM, inv. Nr. Rr-492. Ten pat, p. 87, il. 90. d) Vilniaus panorama nuo Tiltų gatvės aukštumos. J. Peška, 1808. Akvarelė. VUB dailės rinkiniai, inv. Nr. G-0014720. Ten pat, p. 62, il. 57. e) Vilniaus pilys iš šiaurės pusės. Nežinomas piešėjas, 1805. VDM, inv. Nr. T-567. Ten pat, p. 88, il. 91. f) Vilniaus pilii vaizdas iš šiaurės. K. Račinskas, 1831. Litografija. IEM, inv. Nr. IMik-9259. Ten pat, p. 92, il. 100. g) Vilniaus pilii vaizdas iš šiaurės. J. Marševskis, 1861. Drobė, aliejus. IEM, inv. Nr. T-56. Ten pat, p. 94, il. 104. h) Vilniaus pilii vaizdas iš šiaurės. I. Trutnevas, 1865. Chromolitografija iš P. Batuškovo albumo. IEM, inv. Nr. IMik-6298; VUB, d. sk. inv. Nr. G-0019858; VDM, inv. Nr. T-1696. Ten pat, p. 95, il. 105. i) Vilniaus Aukštutinės pilies panoraminis vaizdas nuo Neris kranto. N. Orda, 1875. Piešukas, akvarelė. KNM, III-r. a. 4016. V. Levandauskas, R. Vaičekonytė-Kapežinskienė, Napoleonas Orda. Senosios Krokuvos architektūros peizažai, Vilnius, 2006, p. 88, il. 66.

Fig. 1. a) The castles in Vilnius as seen from the north-east. P. Smuglevičius, 1785 b) The castles in Vilnius as seen from the north. P. Smuglevičius, 1785 c) The castles in Vilnius as seen from the north. J. Rustemas, 1800 d) Vilnius panorama from high ground on Tiltos Street. J. Peška, 1808 e) The castles in Vilnius as seen from the north. Unknown artist, 1805 f) The castles in Vilnius as seen from the north. K. Račinskas, 1831. Lithograph g) The castles in Vilnius as seen from the north. J. Marševskis, 1861 h) The castles in Vilnius as seen from the north. I. Trutnevas, 1865. From V. Drėma, Dingės Vilnius, Vilnius, 1991. i) Vilnius Upper Castle panorama from Neris. N. Orda, 1875. From V. Levandauskas, R. Vaičekonytė-Kapežinskienė, Napoleonas Orda. Senosios Krokuvos architektūros peizažai, Vilnius, 2006, p. 88, il. 66.



2 pav. Vilniaus Aukštutinė pilis. G. Velikorodovas. Piešinys iš 1827 m. „Vilniaus gubernijos pilii atlaso“. Lietuvos pilys, Vilnius, 1971, įklijia tarp 64 ir 65 p.

Fig. 2. Vilnius Upper Castle. G. Velikorodovas. Drawing from the 1827 Atlas of the Castles of Vilnius Guberniya. Lietuvos pilys, Vilnius, 1971.

Per kelis šimtmečius sunykusi, karų ir laiko nuniokota Vilniaus Aukštutinė pilis ir visas gynybinis kompleksas XIX a. susilaikė nemažai istorikų, tyrėjų² ir menininkų³ dėmesio. Jie ne tik analizavo istorinius šaltinius, bet dažnai ir siekė rekonstruoti bei kurti viduramžių pilies vizijas. Pilis, iškylanti Vilniaus miesto panoramosse tarp bažnyčių bokštų, buvo viena iš dominančių, traukusiu menininkų dėmesį. Nors ikonografinėje Lietuvos pilii medžiagoje Aukštutinė pilis vaizduojama nuo XVI a., tačiau architektūros vaizdai iki XVIII a. pabaigos neturėjo gryna dokumentinės paskirties, todėl statinių vaizdavimas buvo daugiau slyginis.

Miestovaizdžių, istorinių pastatų, vietovių dokumentavimo tradicija atsiranda su vedutų⁴ išpopuliarėjimu XVI a. Vaikarų Europoje ir yra sietina su keliautojų troškimu turėti aplankytų vietovių vaizdus. Lietuvoje miestų architektūrinį sandarą ikonografinė medžiaga datuojama XVI a., tačiau vedutos stiliaus vaizdų yra išlikę tik nuo XVIII a. pabaigos. Tai žymiausio Lietuvos klasicizmo menininko Pranciškaus Smuglevičiaus tušu ir sepijo sukurtų Vilniaus ir kitų Lietuvos miestų architektūrinių paminklų piešiniai. Tačiau Lietuvos kontekste pastebimi kiti architektūros dokumentavimo poreikių aspektai. Rūtos Statulevičiūtės-Kaučikienės teigimu, vedutos paplitimas sietinas su istoriniaisiais įvykiais⁵ ir su jais sekusiais vidiniaisiais tautos pasipriešinimo motyvais: „patriotinėmis bei romantizmo idėjomis“⁶. Anot menotyrininkės, pilii vaizdavimas ir „jų dokumentavimas ir rekonstrukcijų kūrimas buvo (ne)sąmoningas politinis veiksma, nukreiptas prieš okupacinę carinės Rusijos valdžią“.⁷ Šie politiniai, kultūriniai veiksnių lėmė ir Vilniaus Aukštutinės pilies griuvėsių atvaizdų paplitimą nuo XVIII a. pabaigos. Aukštutinės pilies rūmai ikonografiniu aspektu buvo aptarti T. Dambrauskaitės tyime⁸, V. Drėma knygoje *Dingęs Vilnius*⁹ išsamiai aptarė Aukštutinės pilies istorinės raidos genezę ikonografinių vaizdų kontekste. Todėl šio straipsnio tikslas – papildyti Aukštutinės pilies rūmų ikonografinę medžiagą nepublikuotais ir mažiau aptartais XIX a. – XX a. pirmosios pu-

sės meniniais vaizdais, architektūriniais pilies rūmų brėžiniais, kartu išryškinant vaizdų dokumentiškumo aspektus.

Aukštutinės pilies rūmų vaizdavimas Vilniaus miesto panoramose XVIII amžiaus pabaigoje – XIX amžiuje

Pirmaisiais Aukštutinės pilies ikonografiniais šaltiniais yra laikomi G. Brauno ir F. Hogenbergo sukurtas 1581 m. Vilniaus miesto panoraminis planas¹⁰ ir XVII a. Radvilų dailininko Tomo Makovskio sukurti Vilniaus miesto vaizdai¹¹ bei jų vėlesnės nežinomų autorų kopijos¹². Šiuose vaizduose Aukštutinė pilis, o ypač pilies rūmų vaizdas, yra gana slygiški. Rūmai, graviūrose pavaizduoti už pilies vakarienio, pietinio bokštų ir gynybinės sienos, néra išskirti. Taigi pirmieji ikonografiniai šaltiniai mums neatskleidžia architektūrinių Pilies kalne stovėjusių rūmų detalių. Jau XVII a. pradžioje rūmai paverčiami bajorų kalėjimu. 1655–1666 m. pilis paskutini sykį naudota gynybiniais tikslais. Apgriauti ir neprižiūrimi rūmai nyko. Petro I nurodymu 1705–1708 m. jie buvo pritaikyti ginklų ir maisto sandėliui, veikusiam per karą su švedais.¹³ Pilies pertvarkymai, karų niokojimai, rūmų nepriežiūra ir nestabilus kalno gruntas lémė itin didelio laipsnio mūrų irimus XVIII a. pabaigoje.

Gyvenamieji Aukštutinės pilies rūmai, dar vadintami Kunigaikščių, stovėjo rytinėje Pilies kalno aikštélės dalyje. Pritaikyti prie kalno reljefo, rūmai įgavo netaisyklingo stačiakampio formą. Tai lémė ikonografinių vaizdų netiksliumus ir klaidingas tyrėjų vaizdų interpretacijas, kadangi daugelis XVIII a. pabaigos – XIX a. autorų pilii vaizduodavo iš tolimų žiūros taškų. Miesto panoramos kurtos iš šiaurės, šiaurės vakarų, pietų, pietvakarių pusės. Menininkai, piešdami jau sunykusios pilies griuvėsius, siekė savo darbuose užfiksuti rūmų būklę, architektūrines detales; nors to meto vaizdai tampa detalesni, tačiau juose neapseinama ir be fantazijos, rekonstrukcinių elementų.

Vienas pirmųjų vedutos kūrėju klasicizmo menininkas Pranciškus Smuglevičius Vilniaus pilis užfiksavo itin

prastos būklės. P. Smuglevičius, vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio kvietimu¹⁴ 1785–1786 m. lankydamas Vilniuje, sukūrė Vilniaus pilių griuvėsių ir kitų vietovių architektūrių vaizdų pagal LDK vyriausiojo tribunolo maršalkos ir Podolés generolo kunigaikščio Adomo Kazimiero Čartoriskio ir LDK kanclerio Jokimo Chreptavičiaus užsakymą. Pirmuosius miesto architektūrių vaizdų užsakymus galime interpretuoti kaip pirmajį paveldosauginį inventarizavimą. Vien Aukštutinės pilies vaizdai miesto ir pilių panoramose yra keturi.

P. Smuglevičiaus piešiniai laikomi pirmaisiais detaliais ikonografiniais šaltiniais, kuriais rēmësi daugelis vèlesnių tyrėjų ir menininkų. Tačiau Rūta Janonienė kvestionuoja menininko piešinių detalių tikslumą.¹⁵ Anot R. Statulevičiūtės-Kaučikienės, neatitikimų atsirado dėl P. Smuglevičiaus profesinio pasirengimo, nes jam kaip tapytojui aktualių buvo pagauti tapybines nuotaikas, statinio ir aplinkos harmonijos savybės.¹⁶ Šie vaizdai neturėjo gryna dokumentinės paskirties, tai daugiau buvo siekis perteikti to meto Vilniaus miestovaizdį, jo nuotaikas ir architektūriniaus miesto savybių. Aukštutinė pilis P. Smuglevičiaus kurtose miesto panoramose vaizduojama antrame plane, todėl griuvėsius menininkas perteikė geresnės būklės, mažiau detalizuodamas piešinį nei pirmame plane vaizduojamą kitų Žemutinės pilies pastatų. Tokius netikslumus galime pastebėti lygindami jo užfiksotus rūmus iš šiaurės pusės dviejuose darbuose – „Vilniaus pilys iš šiaurės rytu pusės“ ir „Vilniaus pilys iš šiaurės pusės“ (**1 pav.**: a, b).¹⁷

Pilies kalną XIX a. mėgti vaizduoti nuo Neries pusės. Todėl galima atliki vaizduojamą Aukštutinės pilies rūmų griuvėsių nykimo genezės tyrimą (**1 pav.**). Sprendžiant iš dviejų minėtų P. Smuglevičiaus piešinių (1785–1786), J. Rustemo (1800), J. Peškos (1808), nežinomo menininko (1805), K. Račinskio (1831), J. Marševskio (1861), I. Trutnevo (1865) darbų¹⁸, N. Ordos (1875) pilies griuvėsių buvo vaizduojami gana skirtingai. Tai lėmė staigus mūrų irimą ir tai, kad menininkai miesto panoramose nesiekė inventarizacijos statinių fiksavimo. Pirmosiuose šešiuose darbuose menininkai vaizduoja dar beveik pilnus du aukštus, visą šiaurinę sieną, pietinės ir vakarinės sienos mūrus. Tuo tarpu kituose trijuose darbuose, kurtuose XIX a. septintajame–aštuntajame dešimtmeciuose, matomas telikęs tik nedidelis šiaurinės sienos fragmentas, kuriame ryškėja tik pietinio antrojo aukšto angos kontūras. V. Drėma, interpretuodamas tiek P. Smuglevičiaus, tiek J. Rustemo ikonografinius duomenis, teigia, kad prie rūmų vakarinės sienos buvo priplatytas priestatas, sudarantis L raidės rūmų planą.¹⁹ Tačiau kone visuose žinomuose kartografiniuose žemėlapiuose rūmai vaizduojami stačiakampio plano. Tik viename 1799 m. Lietuvos gubernijos matininko Michailo Markovičiaus Vilniaus miesto su priemiesčiais ir jo apylinkėmis situacijos plane vaizduojamas mūras, vakarų kryptimi prisišliejęs prie vakarinės sienos, bet Liudas Glemža šio plano nevertina kaip itin detalaus miesto statinių kartografinio dokumento, kadangi jis turėjo kitą paskirtį.²⁰ Taigi, kol kas neturint archeologinių duomenų apie buvusį priestatą, ši prielaida lieka tik kaip vizualinių vaizdų analizės rezultatas. Rūmų planas yra šiek tiek netaisyklingos stačiakampio formos, pietinėje dalyje ties antraja patalpa pakrypsta pietvakarių kryptimi ir sukuria klaidingos perspektyvos



3 pav. Vilniaus Aukštutinės pilies griuvėsiai. Nežinomas XIX a. pradžioje kūrės dailininkas. M. Sakalauskas 1980 m. perfotografuota reprodukcija, gauta iš Vilniaus dailės instituto (dabar Vilniaus dailės akademijos) fondo apie 1955 m., Vilniaus pilių valstybinio kultūrinio rezervato direkcijos archyvas.

Fig. 3. The ruins of Vilnius Upper Castle. Unknown early 19th century artist. Photographic reproduction by M. Sakalauskas (1980), obtained from holdings of Vilnius Institute of Fine Arts (now Vilnius Academy of Fine Arts) c. 1955, Archive of the Directorate of the State Cultural Reserve of Vilnius Castles.

vaizdą, tad, žiūrint nuo Neries pusės, tai galėjo turėti įtakos ikonografinio piešinio (ne)tikslumams ir tyrėjo interpretacijoms.

Paveldosaugos samprata Lietuvoje gana smarkiai vėlavos dėl sudėtingos politinės situacijos. Dėl rusifikacijos bažnyčios buvo uždaromos ar verčiamos cerkvėmis, rengiami nauji miesto planavimo projektais, taip vykdant „istorinio kraštovaizdžio tyčin[i] keitim[aj]“²¹, lėmusi senųjų pastatų griovimus. Tačiau valdžios dėmesio centre atsiduria pavieniai daugiausia buvę gynybinės paskirties objektai. Itin prastos būklės Aukštutinės pilies mūrai kėlė susirūpinimą miesto valdžiai, todėl 1816–1817 m. Vilniaus gubernijos architektas prancūzas Josephas Poussier (1781–1821), gyvenęs Vilniuje nuo 1803 m.²², sutvirtino Pilies kalną ir konservavo Aukštutinės pilies mūrus. E. Budreika šiuos tvarkymo darbus įvardijo kaip naujo etapo sąmoningą apsaugą.²³

1826 m. gruodžio 31 d. caro Nikolajaus I įsakymu Lietuvos teritorijoje pradėtos dokumentuoti pilių, pateikiant esamų pilių (liekanų) aprašus, istorinius duomenis ir brėžinius²⁴, skirtus *Vilniaus gubernijos pilių atlasui*. Prie šio atlaso dirbo Vilniaus gubernijos žemės matininkas Grigorijus Velikorodovas.²⁵ Jo sudarytas Aukštutinės pilies brėžinys (**2 pav.**) yra bene pirmasis dokumentiniams tikslams darytas piešinys.²⁶ Pilies vaizdas iš šiaurės pusės daugiausia informacijos teikia apie vakarinį bokštą, Kunigaikščių rūmų šiaurinę sieną ir kiek abstrakčiai – apie Pilies kalno aikštę. Pasirinktas žiūros taškas, esantis akių lygyje su vaizduojamu objektu, leido matininkui parodyti tikslias mūrų proporcijas. Brėžinyje fiksuojamas sienų mūrijimo būdas, angų apvadų struktūros, griuvėsių mūrų skilimai ir likusių sienų nuirimo kontūras. Kaip ir ankstyvesnėje ikonografinėje medžiagoje, šiaurinėje sienoje vaizduojamos



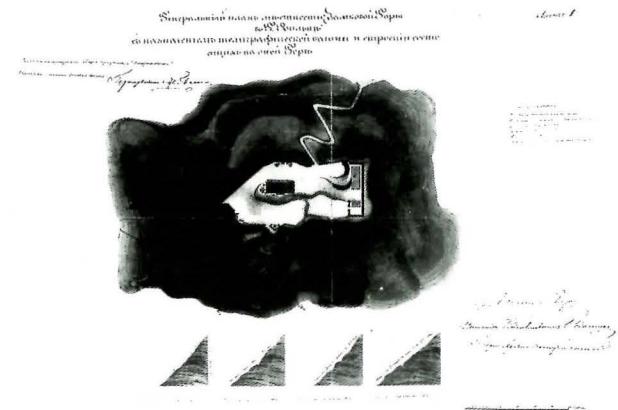
4 pav. Vilniaus miesto tvirtovės planas. 1845 m. gegužės 31 d. Tušas, akvarelė, pieštukas, Lietuvos valstybinis istorijos archyvas, f. 526, ap. 14, b. 565.

Fig. 4. A plan of Vilnius fortress. 31 May 1845. Lithuanian State Historical Archive, f. 526, ap. 14, b. 565.

dvi arkinės angos. Reikia atkreipti dėmesį, kad kituose G. Velikorodovo brėžiniuose, kuriuose matyti kitos Vilniaus gubernijos pilys (Krèvos, Trakų ir pan.), plynū mūras žymimas dedant tolygius brūkšnius ir taip sukuriant vientisą vaizduojamas sienos faktūrą, kuri kartais sutankinama, kad parodytų tam tikras deformacijas. Tuo tarpu žiūrėdami į Aukštutinės pilies mūrą galime teigti, kad sieno buvo itin prastos būklės, mūras nebuvò vientisas. Brėžinyje vaizduojamas atitrukës šiaurės vakarų kampus. Kitame intriguojančiame Aukštutinės pilies meniniame ikonografiniame šaltinyje, kuriame Kunigaikščių rūmai pirmąsyk vaizduojami nuo Pilies kalno aikštelėje buvusio pietinio bokšto, nežinomas XIX a. pradžios kūréjas²⁷ šį kampą vaizduoja pasvirusi (3 pav.) ir gana smarkiai išgriuvasi ties pamatine dalimi. Iš G. Velikorodovo brėžinio gana sunku nustatyti rūmų vakarinės sienos būklę, tačiau galime matyti, kad ji jau nebebuvo vientisa. Nežinomo menininko piešinyje užfiksuota nemažai svarbių vakarinės sienos elementų liekanų: antrojo aukšto eilėje būta penkių arkinių langų, jų kontūrų liekanos gana aiškiai matyti; pietinėje vakarinės sienos dalyje mūras siekė trečiojo aukšto arkinės angos lanką, menininkas detaliai fiksuoja likusių arkinių angų apvalų struktūrą. Šis ikonografinis šaltinis yra itin svarbus, kadangi Jame pirmą kartą vaizduojamas Kunigaikščių rūmų vidaus sienų mūras.

Aukštutinės pilies rūmams daug įtakos turėjo Pilies kalno aikštelėje po 1831 m. sukilimo pastatyti antrosios kategorijos gynybinės tvirtovės įrenginiai. Gynybiniais sumetimais rūmų pietinėje sienoje buvo prakirstos trys ambrazūros²⁸, kurios gerai matomos K. Račinsko litografijoje²⁹, surukoje 1831 m. Šis meninis vaizdas iliustruoja, kad statant tvirtovę nebuvo atsižvelgta į istorinio pastato vertes. Įrengus gynybinius įvairinimus buvo iškasti berbeitai aštuonioms patrankoms³⁰, iš kurių švenčių progomis buvo saliutuojama. Nuo patrankų sukeliamos vibracijos suskilinėjo pilies mūrai. Todėl 1843 m. Varšuvos telegrafo IV direkcijos valdytojo P. Uševu iniciatyva kartu su Karo ministerijos Ryšių keliu ir visuomeninių pastatų valdybos vyriausiuoju valdytoju infanterijos generolu P. Kleinmicheli caras liepė nebešaudyti iš pilies patrankų.³¹ 1846 m. buvo siūlyta rūmus nugriauti, tačiau griuvėsių tarnavo kaip traversas nuo Plikojo kalno, todėl caras neleido nugriauti visų rūmų griuvėsių, tik pasvirusias vakarinės ir šiaurinės sienos dalis. V. Drėma knygoje *Dinges Vilnius* publikuojama 1854 m. šių griuvėsių remonto brėžinius³², kuriuose pateikiami rytinės sienos tvirtinimo, rekonstrukcijos ir remonto darbų planai: užmūrijamos trys ambrazūros, užtaisomi skilimai, apmūrijamas viršutinis kontūras. Pasvirusios sienų dalys buvo nugriautos 1854, 1855, 1856 m.³³

Rūmams ir paties kalno archeologiniams kultūriniams sluoksniams pakenkė ir naujų statinių statyba – jie matomi 1842, 1848 m. karinės tvirtovės planuose.³⁴ Lietuvos istorijos archyve saugomame Vilniaus miesto tvirtovės plane³⁵, datuojamame 1844 m. gegužės 31 d. (4 pav.), kalno aikštelės centre pavaizduotas stačiakampio plano statinys su dvišliaičiu stogu, kurį užfiksavo J. Oziemblauskas savo litografijoje „Vilniaus panorama nuo Plikojo kalno“³⁶ – tai bene vienintelis šio statinio ikonografinis šaltinis, be išlikusio pastato planavimo brėžinio. Gyvenamasis pastatas buvo įrengtas Optinio telegrafo IV direkcijos direktoriui ir



5 pav. Vilniaus pilies kalno genplanas. 1845 m. Rusijos valstybinis karo istorijos archyvas Maskvoje, f. 349, ap. 8, b. 611. T. Dambrauskaitė, Vilniaus Aukštutinės pilies kunigaikščių rūmai: istoriniai tyrimai: Ikonografija, II dalis, Kultūros paveldo centro archyvas, f. 5, ap. 1, b. 2790.

Fig. 5. A plan of Castle Hill in Vilnius. 1845. Russian State Military History Archive in Moscow, f. 349, ap. 8, b. 611. T. Dambrauskaitė, Vilniaus Aukštutinės pilies kunigaikščių rūmai: istoriniai tyrimai: Ikonografija, II dalis, Archive of the Centre for the Lithuanian Cultural Heritage, f. 5, ap. 1, b. 2790.

jo pavaduotojui.³⁷ Aukštutinės pilies griuvėsių nuo 1830 m. priklausė Varšuvos telegrafo direkcijai, kuri 1838 m. vakariniame pilies bokšte pastatė dviaukštį medinį optimio telegrafo antstatą. Tačiau medinį pastatą, kurio liekanos buvo rastos Vladimiro Antonevičiaus ir jo mokinės Alinos Kieatlinskos vadovaujamų 1938–1939 m. archeologinių kasinėjimų metu³⁸, reiktų datuoti tarp 1830 ir 1835 m. J. Oziemblausko litografija dokumentiškai gana tiksliai, nors vaizdas abstraktus, sudėliotas iš skirtingu žiūros taškų. Litografijoje dar nevaizduojamas medinis telegrafo antstatas ant vakarinių bokštų, kuris baigtas statyti 1838 m. rugsėjo mén.³⁹

Pastatai buvo projektuojami ir rūmų griuvėsių viduje. T. Dambrauskaitės 1989 m. Aukštutinės pilies rūmų ikonografiniame tyrime publikuotame Pilies kalno 1845 m. lapkričio mén. plane⁴⁰ (5 pav.) pavaizduoti trys statiniai. Pastatai pažymėti C⁺, C[“] ir C: pirmasis pailgo plano su dvišliaiciu stogu eksplikacijoje įvardijamas kaip „sandėlys“, kiti du šalia mažesnio perimetru, iš jų C pažymėtas kaip arklidės, o C[“] – kaip tualetas. Šių tikriausiai medinių pastatų liekanos buvo sunaikintos pradėjus rūmų griuvėsių mūro atkasimo darbus XX a. ketvirtajame dešimtmetyje.

XIX a. pabaigoje panaikinus tvirtovę (1878) pasikeičia ikonografinių vaizdų rakursai. Pilies kalno teritorija buvo atiduota miesto gyventojams viešai naudoti⁴¹, todėl miestiečiai, menininkai galėjo iš arti apžiūrėti pilies griuvėsius. Aukštutinės pilies rūmai XIX a. pabaigoje vis dažniau vaizduojami iš vakarų, nuo vakarino ar pietinio bokštų pusės. Tokį ikonografinį vaizdo rakursą pirmiausia išbando fotografai, vėliau jį perima menininkai. Šiuo laikotarpiu, nugriuvus vakarinei sienai, pirmą kartą užfiksuoja rytinės rūmų sienos buvusios menės mūras. Toks artimas žiūros taškas sietinas su istorizmo idėjomis, kurios, susipyryusios su romantizmu, skatino tiek meni-



6 pav. Pilies kalnas Vilniuje. Juozapas Kamarauskas. 1891 m. rugpjūčio 25 d. Mišri technika. 38x43,2 cm. Lietuvos dailės muziejus, T-7732.
Fig. 6. Castle hill in Vilnius. Juozapas Kamarauskas, 25 July 1891. Lithuanian Art Museum, T-7732.

ninkus, tiek inteligenčią atsigrežti į istoriją, tautos paliki-mą. Todėl pradedami dokumentuoti architektūros objek-tai, remiantis moksliiniu pagrindu ir taip siekiant išsaugoti istorijai, kultūrai svarbius pastatus.

Juozapo Kamarausko inventorizacinis darbas

XIX a. pabaigoje suintensyvėjęs inteligenčios gyveni-mas, domėjimasis kultūros paveldu padarė didžiulę įtaką ir Juozapo Kamarausko (1874–1946) kūrybai ir pasaulė-zūriai. Nuo pat mažens lavinės piešimo įgūdžius, jis jau studijuodamas Vilniaus Ivano Trutnevo piešimo mokykloje suformuoja savitus realistinio architektūrinio peizažo kompozicijos principus.⁴² J. Kamarausko kūrybai būdin-gas nuoseklus objektų fiksavimas. Gyvenimo aprašyme apie savo mokslienę veiklą jis rašo: „Nuo 1897 m. iki šio laiko, t. y. per 44 metus, specialiai ir sistematiskai dirbau laisvalaikiu po tarnybos, per atostogas ir sezoni-nėmis per-traukomis mokslo ir meno darbus apie istorinę statybą buv. Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos sykiu su aprašy-

mu lietuvių kalboje.“⁴³ Menininkas, pats apsibrėžęs savo kūrybos tikslus, nuo pat ankstyvųjų darbų sukūrė savitą inventorizacinių pobūdžio „programą“, kurioje susipina istorinių pastatų dokumentacijos ir rekonstravimo aspek-tai. J. Kamarausko darbų kiekis įspūdingas. Vien Lietuvos dailės muziejaus rinkiniuose yra saugoma apie 80 kūrinį su Aukštutinės pilies atvaizdais, o jo dienoraštyje sudary-tame kūrinių sąraše⁴⁴ iš 1147 pozicijų 169 kūriniai, remian-tis pavadinimais, vaizduoja Vilniaus pilis.⁴⁵ Taigi J. Ka-marausko kūriniai ikonografiniuose Vilniaus Aukštutinės pilies tyrimuose užima gan solidžią vietą.⁴⁶

Menininkas, įgijęs architekto inžinieriaus specialy-bę⁴⁷, sugebėjo įvaldyti paveldo objekto dokumentavimo specifiką. Kurdamas rekonstrukcines pilių vizijas jis rē-mësi kompleksiniais istoriniais, architektūriniais natū-ros duomenimis, todėl jo vizijos pakankamai tikslios ir moksliiniu požiuriu pagrįstos. V. Drėma pažymėjo: „Ka-marauskas piešė Vilniaus vaizdus ne kaip dailininkas ro-mantikas, emocijų bei nuotaikų reiškėjas, o kaip moksli-ninkas konservatorius, architektas istorikas, restauratorius



7 pav. Pilies griuvėsiai. Juozapas Kamarauskas. XX a. I p. Drobė, aliejus. 35x50,5 cm. Lietuvos dailės muziejus, T-10600.
Fig. 7. Castle ruins. Juozapas Kamarauskas. Lithuanian Art Museum, T-10600.

analitikas.⁴⁴⁸ Pirmieji Aukštinės pilies vaizdai sukurti dar prieš mokslus Vilniaus piešimo mokykloje, ir nuolatiniai šio architektūrinio paminklo stebėjimai, analizavimas meninėmis formomis iki pat gyvenimo pabaigos leidžia kalbėti apie didžiulį menininko indėlį paveldo objektų dokumentavimo srityje.⁴⁹ Jau 1925 m. J. Basanavičius⁵⁰ atkreipė dėmesį į J. Kamarausko atliktų mokslinių Senojo Vilniaus miesto liekanų tyrimų ir jo darytų projektų bei rekonstrukcijų svarbą. 1941 m. kovo 24 d. Vilniaus dailės muziejuje surengtos VI Senojo Vilniaus tyrinėjimo darbų paskaitos⁵¹ protokole rašoma, kad posėdžio pirmyninkas V. Žemkalnis⁵², Vilniaus dailės muziejaus direktorius A. Valeška pabrėžė dailininko kūrybinę fantaziją ir darbštumą. M. Morelowskis teigiamai įvertino architekto inventorizacinių darbų: „...rekonstrukcinių arch. J. Kamarausko darbai nors turi savę romantiškos fantazijos, bet savo smulkmeneose yra labai tikslūs, pav. Žemutinės pilies atika yra geriausia ir tiksliausia iš visų iki šiol buvusių piešinių atkurtu.“⁵³

J. Kamarausko kūrybą reikėtų vertinti kaip meninę dokumentinę, nes joje susipyneš architektūrinis brėžinių, proporcijų, detalių tikslumas su meniniu romantizuotu aplinkos pateikimu. Tačiau šis jo kūrinių aspektas nesumenkina vaizduojamų objektų architektūrinį elementų detalumo. Gyvenimo pabaigoje, 1944–1945 m., jis sukurė po karo sugriautų pastatų gatvių išklotines, kurios šiuo metu yra itin vertinamos. Tai rodo ir dar labiau pagrindžia jo kūrinių tikslumą bei detalumą.⁵⁴ J. Kamarausko kūrybą

yra aptarę J. Basanavičius, J. Širkaitė⁵⁵, L. Bialopetravičienė⁵⁶, R. Statulevičiūtė-Kaučikienė⁵⁷. Svarbiausiai jo kūrinių ypatumai yra kompozicijos aiškumas, nekontrastingas šviesos ir tamsos žaismas, ikonografinis tikslumas, o jo tapymo bruožus menotyrininkė R. Statulevičiūtė-Kaučikienė įvertino kaip itin objektyvizuotus, tikroviškus ir matematiškai tikslius⁵⁸.

Aukštinę pilį J. Kamarauskas mėgo vaizduoti atskirais objektais – Kunigaikščių rūmus, vakarinį bokštą – arba visą pilies kompleksą Vilniaus miesto panoramaje. Apsiribodami pilies rūmų ikonografinės medžiagos aptarimu, drąsiai galime teigti, kad menininkas juos išanalizavo itin kruopščiai. Griuvėsius jis pavaizdavo iš visų pusių, galbūt tik rytinė rūmų siena daugiau vaizduojama iš tolimesnių žiūros taškų nei kitos. J. Kamarauskas nesirinko sudėtingų, dramatiškų rakursų, taip siekdamas išlaikyti vaizduojamo objekto tikslumą.

XIX a. paskutiniame dešimtmetyje J. Kamarauskas fiksavo per šimtą metų nuo pirmųjų P. Smuglevičiaus vedutų itin sunykusius Aukštinės pilies rūmų griuvėsius. Anksstyviausias žinomas jo pilies rūmų paveikslas yra tapybinis eskizas „Aukštinės pilies mūrų griuvėsiai“ (LDM T-7732) (6 pav.), vaizduojantis rūmų šiaurinę sieną. Šis kūrinas sukurtas 1891 m. liepos 25 d., dar prieš jo studijas Vilniaus piešimo mokykloje. Jame septyniolikmetis dailininkas pertiekė itin tikslias rūmų sienos proporcijas. Žvelgdamas į pilies griuvėsius nuo Pilies kalno šiaurinės papédės, jis fiksavo mūrų struktūras, išskirdamas plytų ir



8 pav. Aukštutinės pilies rūmų griuvėsiai. Juozapas Kamarauskas. 1894. Popierius, akvarelė. 68,5x102,5 cm. Lietuvos dailės muziejus, T-12662.

Fig. 8. The ruins of the palace of the Upper Castle. Juozapas Kamarauskas, 1894. Lithuanian Art Museum, T-12662.

lauko akmenų mūrijimo vietas, pažymėdamas juoda linija vertikalų skilimą ties rytinio lango kairiuoju pakraščiu ir gana aiškiai parodydamas likusio mūro nuirimo kontūrą. Menininkas, tikriausiai piešdamas iš natūros, gana laisvai potėpiais pavaizdavo ir paties kalno šlaitų augmeniją bei kairiajame paveikslė kampe stovintį žmogų su juodu švarku ir kepure. Šiame darbe, palyginę su XVIII a. pabagios – XIX a. pradžios Aukštutinės pilies ikonografiniais šaltiniais ir rašytiniais dokumentais, galime pamatyti, kaip nunykó neprižiūrimi, netvarkomi pilies rūmų griuvėsiai.

Tarp ikonografijos požiūriu itin detalių darbų J. Kamarausko kūryboje atsiranda pirmieji paveikslai, kuriuose menininkas pradeda derinti natūros duomenis su bandymais rekonstruoti, restauruoti pilies rūmų griuvėsius. Ne-pabaigtoje akvarelėje „Napoleonas Bonapartas priešais Aukštutinės pilies griuvėsius“ (1892, LDM 10717) ir paveikslė „Pilies griuvėsiai“ (LDM T 10600) be datos, kuris greičiausiai yra sukurtas tarp 1893–1894 m. (7 pav.), J. Kamarauskas vaizduoja rūmus iš vakarų pusės. Pirmasis darbas – itin romantizuotas bandymas rekonstruoti istorinį pasakojimą, todėl pirmame plane menininkas piešia patį imperatorių ant balto žirgo ir jį lydinčius raitelius, kurie taip ir nebuvo pabaigti. Abiejuose darbuose menininkas vaizduoja labiau išlikusius rūmų mūrus, nei tuo metu buvo. Detaliau analizavę antrajį darbą pastebėsime, kad autorius derina natūros duomenis su rekonstrukcijomis, kurios žymimos toniniu atžvilgiu tamsesne pilkšvai rusva spalva, neryškinant mūrijimo būdą. Tačiau šios „rekonstrukcijos“ yra

perimtos iš jau minėto XIX a. pradžioje kūrusio nežinomo dailininko (3 pav.), kuris pirmasis rūmus pavaizdavo nuo Pilies kalno aikštėles pusės. Šiame XIX a. pradžios kūrynyje fiksuojami labiau išlikę griuvėsiai ir detalės, ir juos J. Kamarauskas bando perkelti į savo pusiau rekonstrukcine natūros studiją. Lygiant vakarinę rūmų sieną abiejose darbuose, lengva pastebeti, kad J. Kamarauskas perimatas pačias mūro liekanų struktūras: šiaurės vakarų kampo mūro dalis su angokraščio žymėmis, masivų stulpą, per vidurį šiek tiek išplatėjantį dėl abiejose jo pusėse išlikusių arkinių angų fragmentų, sienos liekanas pietinėje dalyje su viena visiškai išlikusia apatine anga ir viršutinės angos liekanomis, kurias J. Kamarauskas rekonstravo kaip nedidelį arkinį langą. Pietinėje sienoje menininkas perpiešia dvi nedideles arkines angas, matomas virš antrojo aukšto sienų ir skliautų liekanų. Toks natūros ir senosios ikonografijos interpretavimas rodo, kad J. Kamarauskas paprastomis priemonėmis norėjo moksliškai pagrįsti savo kuriamas buvusio statinio vizijas. Jis minimaliaus architektūros tyrimais tiksliai atkūrė rūmų proporcijas ir galimo vaizdo modelius kituose savo darbuose.

J. Kamarausko kūrybai būdingas realistinis natūros traktavimas, artimas fotografijai. Paveiksle „Aukštutinės pilies rūmų griuvėsiai“ (1894, LDM T 12662, Ap. 12737) (8 pav.) autorius iš natūros užfiksavo išlikusius mūrus. Piešinyje detaliai pavaizduoti mūrų likučiai ir griuvėsių aplinka. Pasirinkęs akių lygio žiūros tašką menininkas itin kruopščiai fiksuoja išlikusius mūrus ir jų struktūrą. Ly-



9 pav. Aukštinės pilies kalnas (eskizas). Juozapas Kamarauskas. 1907 m. balandžio 20 d. Popierius, akvarelė. 18,8x30,8 cm. Lietuvos dailės muziejus, T-13313/1a.

Fig. 9. Castle Hill [sketch]. Juozapas Kamarauskas's watercolour album, 1899. 20 April 1907, Lithuanian Art Museum, T-13313/1a.

gindami su XIX a. pabaigos fotografine medžiaga⁵⁹, galime pastebeti, kad menininkas buvo itin jautrus detalėms. Kitame paveiksle be datos „Pilies griuvėsiai“ (LDM, ap. 12730), kuris pagal meninę raišką yra to paties laikotarpio kaip ir pirmasis paveikslas, autorius tapybiškiau vaizduoja rūmus tuo pačiu rakursu. Abiejuose darbuose J. Kamarauskas fiksuoja mūrų liekanų deformacijas, plytų mūro ištrupėjimus ir akmenų mūrijimo struktūras. Tikėtina, kad menininkas piešė ne vien iš natūros, darė eskizus, bet ir naudojosi fotografine medžiaga. Prastą rūmų būklę rodo ir nuolatiniai jų tvarkymo darbai. Rūmus atidavus Vilniaus miesto valdybai, 1887 m. cementu buvo sutvirtintas rūmų sienų pietyričių kampo pamatas⁶⁰, tačiau šių tvirtinimų nepakako palaikti gerą pilies rūmų būklę. Rūmai tvarkyti ir 1896 m. Vilniaus miesto mero M. Węsławskio iniciatyva 1908 m. miesto architektas Vaclovas Michnevičius parengė projektą, pagal kurį griuvėsiai turėjo būti sutvirtinti gelezinėmis replémis ir užtaisyti plyšiai.⁶¹

J. Kamarauskas nuo 1897 iki 1922 m. gyveno Rusijoje, tik retkarčiais apsilankydavo Lietuvoje, todėl šiuo laikotarpiu sukurti tik keli Vilniaus pilies vaizdai, daugiausia nuo Kalnų parko pusės (**9 pav.**). Tuo metu J. Kamarauskas dirbo kaip inžinierius architektas tiesiant geležinkelio linijas. Po 1917-ųjų perversmo buvo paskirtas Sankt Peterburgo gubernijos inžinieriumi architektu ir ekstrordinariu statybos viršininku, ten dirbo iki pat 1922 m. Grįžęs į Vilnių neturėjo nuolatinio darbo, todėl užsiėmė įvairiais atsitiktiniais darbais, tačiau šio laikotarpio kūriniai yra itin svarbūs, kadangi jis daugiausia piešė iš natūros ir sukūrė

didžiuosius perspektyvinius Vilniaus miesto planus.

XX a. ketvirtojo dešimtmecio rūmų tyrimų medžiaga labai išblaškyta ir daugelis jos dokumentų dingę. J. Kamarauskas prisiėjo prie atkasamų mūrų fiksavimo, nors to meto lenkų valdžia, remiantis 1932 m. spaudoje randamu atsiliepimu, nelabai noriai prisileido menininką prie tyrinėjamo kalno.⁶² Lenkų tyrėjai, vykdę archeologinius kasinėjimus Pilies kalno aikštelyje, susilaikė neigiamų atsiliepimų spaudoje. 1930 m. rašoma: „[...] staigiamo griuvime yra kažin kas nepaprasto: mat užuot stiprinus senos pilies sienas, imtasi patį kalną uoliai kasinėti. Visas kalnas skersai ir išilgai išraustas apie penkių metrų gilio groviais, duobėmis, perkasais.“⁶³ 1936 m. *Lietuvos aide* išspausdiname straipsnyje vaizdžiai nupasakotas kasinėjimų Pilies kalne pobūdis: „[...]radėta atkasinėti pilies mūras. Darbas éjo greitai. [...] kuo daugiau prikrauti žemės ant neštuvų, nunešti į medinius laiptus ir išpilti į medinę „riną“, paskui grįžti atgal. Nežinia, kas taip karštligiskai dirbant, pastebéjo, kad kastuvalais vis giliau rausiamasi į juodą, pilną molinių šukių, žemės sluoksnį.“⁶⁴ Pašalinus 1936 m. apgriuvisius akmenis, plytgalius, tinką (kai kur griuvėnų sluoksnis siekė iki 5,5 m)⁶⁵, buvo sunaikinta svarbi istorinė medžiaga. J. Kamarausko sukurti meniniai pilies rūmų brēžiniai yra bene vienintelė XX a. ketvirtojo dešimtmecio vaizdinė medžiaga, be fotodokumentinės fiksacijos.

J. Kamarauskas užfiksavo Pilies kalno aikštėlės kasinėjimus keliuose darbuose: „Vilnius. Gedimino pilies griuvėsiai. Archeologiniai kasinėjimai“ (1938 m. spalio 9 d., LDM T 8241) (**10 pav.**), „Aukštinės pilies griuvėsiai“



10 pav. Vilnius. Gedimino pilies griuvėsiai. Juozapas Kamarauskas. 1938 m. spalio 9 d. Popierius, akvarelė. 44,2x104,5 cm. Lietuvos dailės muziejus, T-8241.

Fig. 10. Vilnius. The ruins of Gediminas Castle. Juozapas Kamarauskas, 9 October 1938. Lithuanian Art Museum, T-8241.

(1938 m. liepos 10 d., LDM T 4091) ir šiaurinių vartų ir sienų fragmentas „[Vilniaus Aukštutinės pilies kasinėjimai]“ (1938, VAA, PRI, neg. Nr. 3740) (11 pav.). Šiuose darbuose kalnas vaizduojamas iš šiaurės pusės, iš paukščio skrydžio. V. Drėma teigia, kad autorius naudojo karinius žiūronus⁶⁶, dėl to sugerbėjo atskleisti plataus kampo miesto panoramas. Tačiau kyla ir hipotezė, kad jis galėjo turėti fotografinę medžiagą arba galbūt pats skrido lėktuvu virš Vilniaus ir Gedimino kalno, todėl ir susidarė bendrą kasinėjamo kalno vaizdą. Tikriausiai neatsitiktinai pirmajame darbe išprastą dailininko piešiniuose paukščių virtinę keičia trys lėktuvai. J. Kamarauskas gerai jautė proporcijos ir mastelių santykius, todėl jo sukurtas panoraminis vaizdas vizualiai tiksliai parodo kasinėjimo mastą Pilies kalno aikštelėje.

Intensyvūs Pilies kalno archeologiniai kasinėjimai buvo vykdomi 1937–1939 m., kaip tik tuo metu sukurtą gana daug pilies rūmų meninių brėžinių, sienų išklotinių. Šiuose piešiniuose menininkas detalai užfiksavo kiekvie-

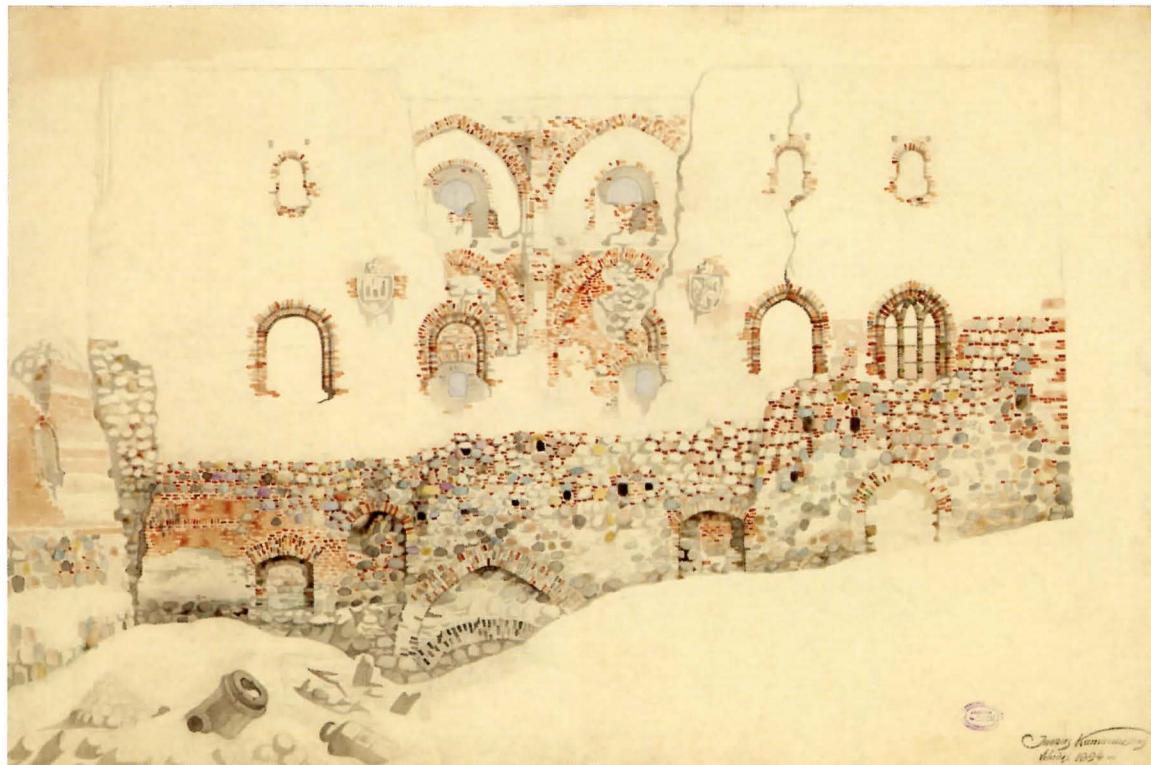
ną atkastų mūrų detale, akmenį, plytą. Tačiau ir šiuose akvarele paspalvintuose brėžiniuose jis naudoja rekonstrukcinius, vizijomis paremtus elementus.

Nebaigtoje akvarelėje su data 1894 m. „Gedimino pilies griuvėsiai. Vilnius“, kuriai J. Kamarauskas suteikė numerį 924⁶⁷ (12 pav.), jis užfiksavo esamus pilies mūrus ir atliko mūrų rekonstrukciją (Lietuvos dailės muziejuje pavaidintoje „Vilniaus Barbakano griuvėsių eskizas (žiemą)“, T 12051). Piešinys gali būti priskirtas prie konservavimo projekto, kuriame atispindi imaginacinių akvarelės bruozą⁶⁸: rytinėje sienoje autorius komponuoja Vytį ir Gedimino stulpus. Šio darbo datavimas kelia abejonių – nors data įrašyta po autoriaus parašu, tačiau vaizduojamas fragmentas neatitinka realaus XIX a. pabaigos vaizdo. Menininkas tokio tikslaus vakarinės sienos pirmojo aukšto mūro vaizdo negalėjo rekonstruoti vien remdamasis vizualinėmis natūros studijomis. Todėl kyla hipotezė, kad ši darbą reikštų priskirti prie 1937–1939 m. darytų rūmų meninių brėžinių grupės. J. Kamarauskas dar savo kūrybos pradžioje 1893 m. buvo įkalintas dėl to, kad darbus pasirašinėdavo lietuvių kalba. Dalis darbų buvo konfiskuota⁶⁹, todėl jis stengėsi, remdamasis eskizais, kai kuriuos savo darbus perpiešti – tai tikriausiai ir lémė datos netikslumą. Šioje natūros ir rekonstrukcinio vaizdo kombinacijoje inžinierius fiksuoja atkastų rūmų vakarinės sienos mūrus, rytinės vidaus sienos angą ir buvusių skliautų liekanas, tačiau kartu atkuria vakarinės antrojo ir trečiojo aukštų sienos angų išsidėstymo struktūras. Tai ne vienintelis darbas, keliantis abejonių dėl datavimo. Akvarelėje „Vilniaus Aukštutinė pilis“ (1894 m. birželio 12 d., LDM T 7735) (13 pav.) menininkas užfiksavo pietinės sienos mūrus, kartu juos „restauruodamas“, bet piešinyje vėlgi pateikiamai atkastos vakarinės sienos duomenys kartu su vizijos elementais. Tačiau šis piešinys yra itin tikslus, kadangi J. Kamarauskas labai kruopščiai išpaipė akmens mūrijimo struktūrą, kai akmenys gula vienas ant kito tiesiomis horizontaliomis linijomis. Tokio vaizdo šiandien nebepamatysi dėl 1995 m. konservavimo darbų (14 pav.).



11 pav. Vilniaus Aukštutinės pilies kalno kasinėjimai. Juozapas Kamarauskas. 1938 m. Vilniaus pilių valstybinio kultūrinio rezervato direkcijos archyvas.

Fig. 11. The excavations on Castle Hill in Vilnius. Juozapas Kamarauskas, 1938. Archive of the Directorate of the State Cultural Reserve of Vilnius Castles.



12 pav. Gedimino pilies griuvėsiai. Vilnius. Autoriaus įrašas: „N. 924“ Juozapas Kamarauskas, 1894. Popierius, akvarelė, pieštukas. 71x107 cm. Lietuvos dailės muziejus, T-12051.

Fig. 12. The ruins of Gediminas Castle in Vilnius (author's caption: N. 924). Juozapas Kamarauskas, 1894. Lithuanian Art Museum, T-12051.



13 pav. Vilniaus Aukštinės pilies griuvėsiai. Juozapas Kamarauskas. 1894 m. birželio 12 d. Popierius, akvarelė. 26,8x35,5 cm. Lietuvos dailės muziejus, T-7735.

Fig. 13. The ruins of Vilnius Upper Castle. Juozapas Kamarauskas, 12 June 1894. Lithuanian Art Museum, T-7735.



14 pav. Vilniaus Aukštutinės pilies kunigaikščių rūmai. Editos Povilaitytės nuotrauka, 2009 m. kovas. Vilniaus pilių valstybinio kultūrinio rezervato direkcijos archyvas.

Fig. 14. The Royal Palace of Vilnius Upper Castle. Photo by Edita Povilaitytė, March 2009. Archive of the Directorate of the State Cultural Reserve of Vilnius Castles.

Aukštutinės pilies griuvėsių matavimų brėžinių nėra itin daug. Be kelių XIX a. darytų brėžinių, žinomas M. Sakauskio 1978 m. nufotografuotas 1913 m. pilies rūmų matavimų planas, rytinės sienos vidaus mūro išklotinė su matmenimis (16 pav.). Daugiausia medžiagos šiuo atžvilgiu yra iš 1953–1960 m. tyrimų, kuriems nuo 1956 m. vadovavo architektas Sigitas Lasavickas.⁷⁰ Tarpukario laikotarpio pilies rūmų dokumentacijos stoką užpildo 1938 m. J. Kamarausko brėžiniai. Atkasinėjami rūmai dėl skubos nebuvu dokumentuojami, o jei ir buvo, tai ši medžiaga yra dingusi ir kol kas dar niekam nepavyko jos surasti, todėl J. Kamarausko atlikti rūmų sienų pjūvių, sienų piešiniai yra unikali medžiaga. Meniniamame brėžinyje „Pilies siena“ (1938, LDM T 10573) (15 pav.) inžinierius fiksuoja rytinės sienos pjūvį, pateikdamas mūrų struktūras ir jų deformacijas, tačiau detaliai pateikia tik antrojo rūmų aukšto vidinės sienos vaizdą. Brėžinys, kuriame fiksuojamas statinio pjūvis šiaurės pietų kryptimi, taip pat yra ir rekonstrukcinis projektas. Paveikslo kampuose dangaus fone menininkas komponuoja heraldinius simbolius: kairiajame – Gedimino stulpus; deja, dešinysis paveikslo kampus nuplėštas. J. Kamarauskas padarė kelis detalius atkastų rūmų piešinius, kuriuose išlaikydamas piešinio savitumą nevengė romantizuoto vaizdo. Paveiksle, autoriaus pava-

dintame „Gedimino viršutinės pilies rūmų griuvėsiai iš natūros, fasadas“ (N 1057) (1938 m. gegužės 25 d., LDM pavadinimas „Barbakano griuvėsiai“, T 12049), rūmai piešti laikantis mastelio, tačiau menininkas juos vaizduoja kamuoliniu debesų fone (19 pav.), taip panaikindamas brėžinio griežtumą.

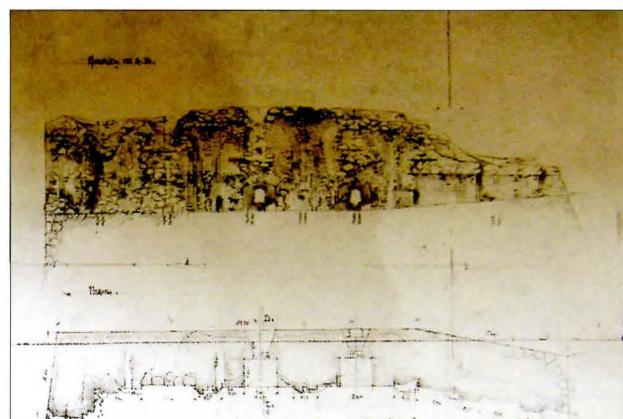
Fotografinis J. Kamarausko darbų pobūdis itin stebina fotoatvaizdų amžiuje. Inžinieriaus pieštus darbus lygindami su meninėmis fotografo Jano Bulhako mokinių Boleslavos ir Edmundo Zdanovskij Aukštutinės pilies rūmų fotografijomis (17, 18, 20 pav.), akvarele lietame vaizde galime atsekti tikslias detales iki atskiro sienos akmens (21 pav.). J. Kamarausko kūryba yra unikali tuo, kad jis kaip architektas stengėsi pateikti savus apmąstymus apie senuosius kultūros paveldo objektus.

Svarbią J. Kamarausko kūriinių grupę sudaro Vilniaus pilių vizijos. Romantizuotas menininko požiūris, senųjų rašytinių šaltinių, istorinių faktų⁷¹ ir ikonografinių vaizdų analizavimas bibliotekose, archyvuose⁷² ir natūros tyrimais⁷³ paremtos pilių vizijos, kurias J. Basanavičius pavadino pilių rekonstrukciniais projektais⁷⁴, yra vieni iš įdomiausių jo kūriinių. Tiesa, J. Kamarauskas nebuvo pirmas, kūrės buvusių pilių vaizdą. Kaip jau sakėme, net ir architektūrinio peizažo piešiniuose būta įvairių nukry-



15 pav. Pilies siena. Juozapas Kamarauskas. 1938. Popierius, akvarelė. 70,3x84,5 cm. Lietuvos dailės muziejus, T-10573.
Fig. 15. A castle wall. Juozapas Kamarauskas, 1938. Lithuanian Art Museum, T-10573.

pimų nuo natūros. V. Drėma pateikia M. Januševičiaus atveji: „[...] tarp daugelio Vilniaus Aukštutinės pilies ikonografinių dokumentų esama ir falsifikatų [...]. Viens tokių padirbinėtojų buvo M. Januševičius, kuris neva kopijuodamas P. Rossio piešinius, pateikė mums nemažą savo fantazijos kūrinių.“⁷⁵ Jo kurti Aukštutinės pilies rūmų vaizdai pasižymi itin masyviomis proporcijomis su dantytu parapetu.⁷⁶ J. Kamarauskas taip pat rēmėsi P. Rossi piešinių kopijomis arba M. Januševičiaus piešiniais. Tačiau didžiausias jo viziju šaltinis buvo P. Smuglevičiaus vedutos. Inžinierius išlaikė tuos pačius žiūros taškus, kompozicinius santykius, vaizduojamo architektūrinio pastato proporcijas, architektūrines detales, kuriuos naudojo klasicizmo menininkas. J. Kamarauskas dažnai darydavo po kelis darbų variantus. Žemutinės pilies pietinį korpusą ir virš jo iškyylančią Aukštutinę pilį XIX a. pabaigoje pakartojo ke lis kartus, nekeisdamas žiūros taško. Tačiau piešiniai savo spalviniais aspektais, architektūrinėmis detalėmis, rekonstrukciniams elementams yra skirtingi. Lygindami jo du darbus – „Pilies vaizdas“ (23 pav.) ir „Vilniaus katedros aikštė“ (24 pav.), pastebėsime, kad J. Kamarauskas ieškojo skirtingų vaizdo rekonstrukcijų variantų. Rūmai abiejose vizijose skiriiasi stogo konstrukcijomis, pietinis bokštas



16 pav. Vilniaus Aukštutinės pilies matavimai. 1913 m. M. Sakalausko 1978 m. perfotografiuotas originalas. Vilniaus pilii valstybinio kultūrinio rezervato direkcijos archyvas.
Fig. 16. The outside measurements of Vilnius Upper Castle. 1913. Photographic reproduction of the original by M. Sakalauskas, 1978. Archive of the Directorate of the State Cultural Reserve of Vilnius Castles.



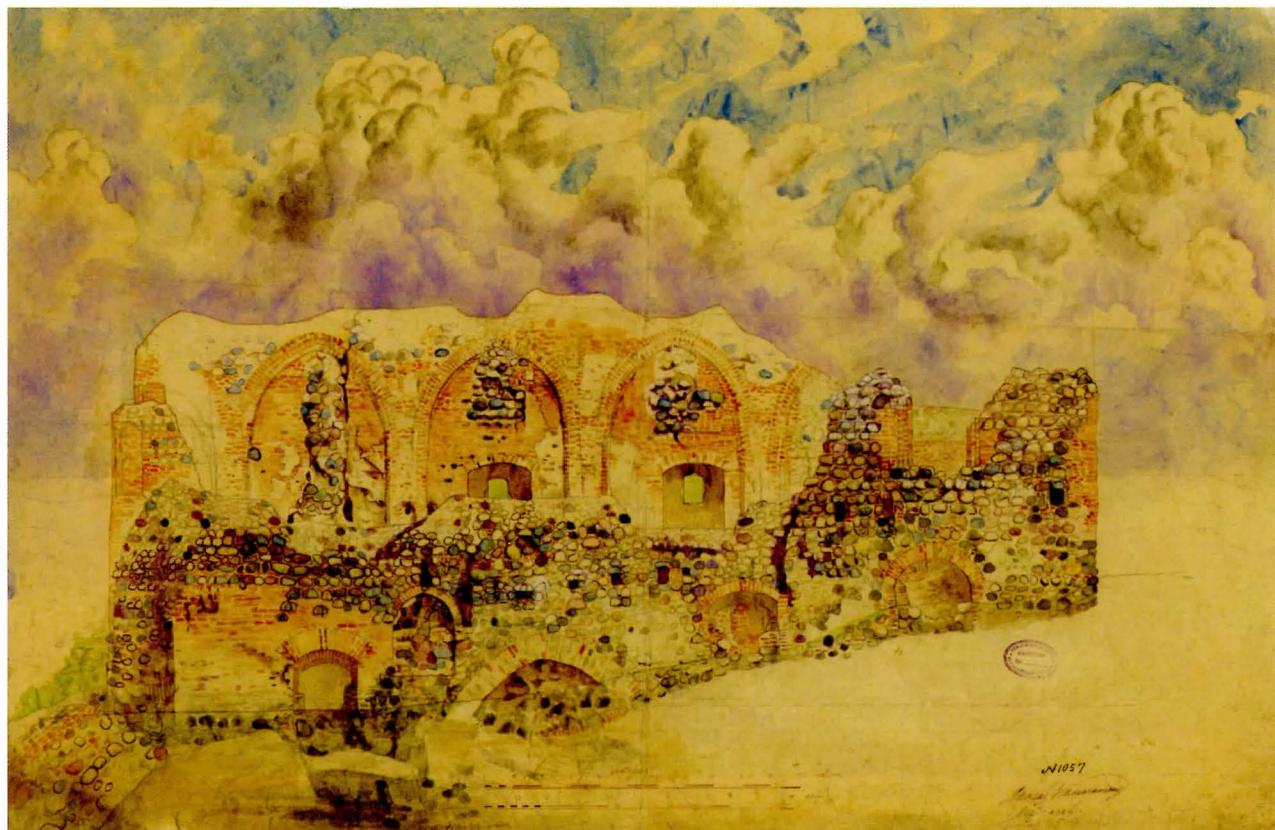
17 pav. Vilniaus Aukštutinės pilies griuvėsiai. Boleslava Zdanovska, Edmundas Zdanovskis. Boleslavos ir Edmundo Zdanovskių negatyvų rinkinys. XX a. 4 deš. 10x15 cm. Lietuvos dailės muziejus, FiN-355.

Fig. 17. The ruins of Vilnius Upper Castle. A collection of the negatives by Bolesława and Edmund Zdanowski. Bolesława Zdanowska, Edmund Zdanowski, 1930s. Lithuanian Art Museum, FiN-355.



18 pav. Vilniaus Aukštutinės pilies griuvėsiai. Boleslava Zdanovska, Edmundas Zdanovskis. Boleslavos ir Edmundo Zdanovskių negatyvų rinkinys. XX a. 4 deš. 10x15 cm. Lietuvos dailės muziejus, FiN-359.

Fig. 18. The ruins of Vilnius Upper Castle. A collection of the negatives by Bolesława and Edmund Zdanowski. Bolesława Zdanowska, Edmund Zdanowski, 1930s. Lithuanian Art Museum, FiN-359.



19 pav. Gedimino viršutinės pilies rūmų griuvėsių iš natūros, fasadas. Autorinis numeris N. 1057. Juozapas Kamarauskas. 1938 m. gegužės 25 d. Popierius, akvarelė, pieštukas, rašalas. 58x90 cm. Lietuvos dailės muziejus, T-12049.

Fig. 19. The ruins of Gediminas Upper Castle from life, façade (author's caption: N. 1057). Juozapas Kamarauskas, 25 May 1938, Lithuanian Art Museum, T-12049.

viename darbe kvadratinio, kitame aštuonkampio plano, vakarinis bokštas abiejuose darbuose keturių aukštų.

J. Kamarauskas savo meninėse rekonstrukcijose daugiausia siekė atkurti praeities socialinio gyvenimo vaizdus. Nors jo rekonstruojamos architektūrinės pilių formos savo masteliu ir proporcijomis yra itin tikslios, tačiau jis nesiėmė viso pilių komplekso rekonstrukcijos, kaip tai bandė padaryti to meto architektai tyrėjai M. Morelowskis (1884–1963) ir Z. M. Čaikovskis (1887–1950). J. Kamarauskas neturėjo galimybės tiesiogiai dirbtį prie pilies teritorijoje buvusių statinių, tad kūrė savas architektūrines pilių interpretacijas, kurios, kaip jau minėta, buvo glaudžiai susijusios su ankstyvesniais ikonografiniais šaltiniams.

J. Kamarausko kūryba unikali tuo, kad menininkas piešė seniesiems meistrams būdingas retrospektyvinės panoramas. Monochrominė pailginto formato (39,5x175,5 cm) akvarelė „Vilnius“ (1910, LDM T 6916) (22 pav.) pateikia Vilniaus pilių rekonstrukcijos vaizdą iš rytių pusės, nuo Trijų Kryžių kalno. Menininkas čia derina kelis ikonografinius šaltinius. Apie tai galime spešti iš Aukštinės pilies rūmų vaizdo: pirmiausia, jis tikriausiai naudojosi M. Januševičiaus pateiktu Aukštinės pilies modeliu, t. y. rūmus vaizdavo dviejų aukštų su atiku, antra, jis bandė išlaikti P. Smuglevičiaus darbuose užfiksuoto išlikusio mūro aukštingumą, trečia, tikriausiai remiasi ir pirmaisiais ikonografinius šaltinius (pvz., T. Makovskiu). Tuo tarpu keturių aukštų bokštai vaizduojami pagal P. Smuglevičiaus vedutas. Ši Vilniaus miesto panoraminė rekonstrukcija yra

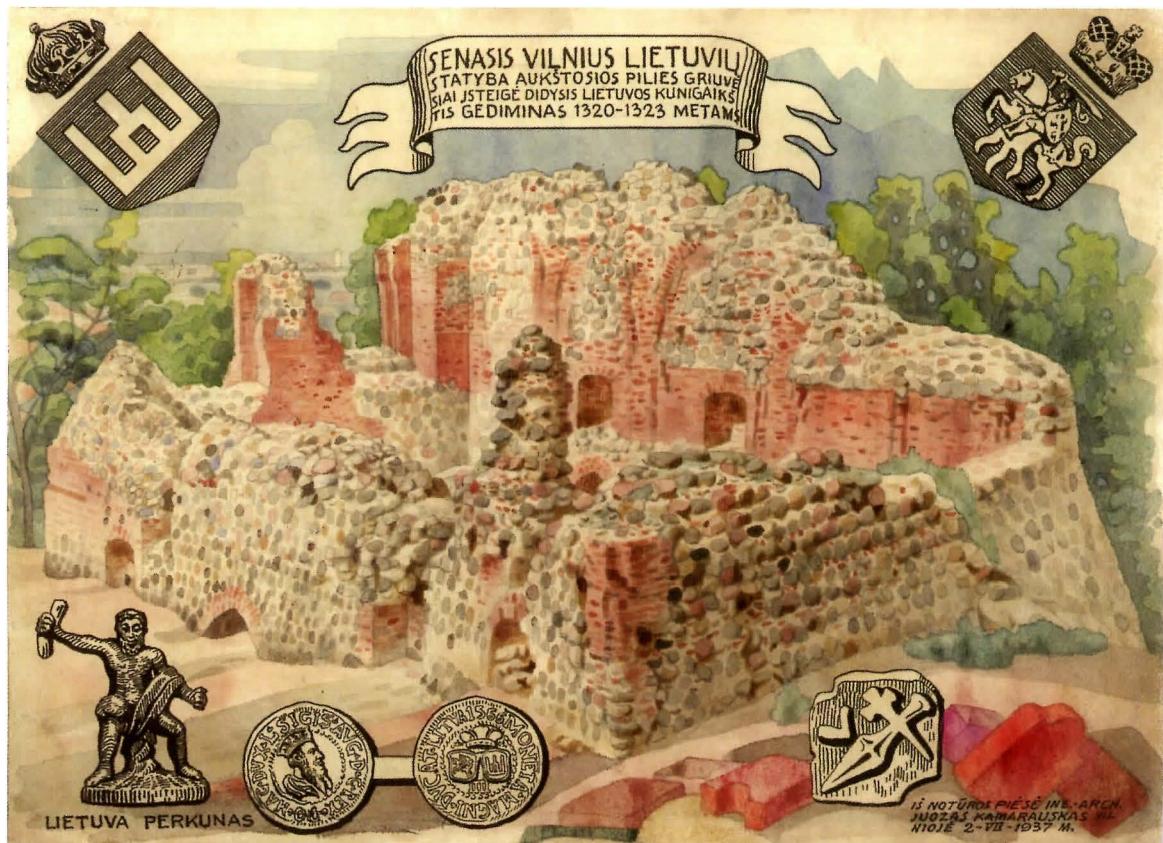
įdomi ir tuo, kad menininkas Senojo arsenalo pietinėje pusėje rekonstruoja bokštą, kurio užuominas galima matyti P. Smuglevičiaus paveiksle „Vilniaus Aukštinė pilis iš šiaurės rytių pusės“. Šio bokšto liekanas XX a. viduryje fiksuojas ir architektas S. Lasavickas. Remdamasis minėto klasicizmo menininko paveiksllo kompozicine sandara, J. Kamarauskas rekonstruoja XVI a. Aukštinės ir Žemutinės pilies Senojo arsenalo vaizdą iš šiaurės rytių pusės paveiksle „Vilnius“ (autoriaus pavadintas „Vilniaus Gedimino pilis XVI im.“, 1894 m. birželio 25 d., LDM T 7740) (25 pav.). Pažymėtina, kad J. Kamarauskas kopijavo P. Smuglevičiaus darbus, juos tyrė ir naudojo kaip pagrindą kurdamas savo vizijas.

Apibendrinant dokumentinę Vilniaus Aukštinės pilies medžiagą reikia konstatuoti, kad ikonografiniai šaltiniai ne visada atsako į tyrėjams rūpimus klausimus. Tačiau atsiranda gana nemažai dokumentinių pilies atvaizdų, galinčių pateikti išsamios informacijos apie rūmų architektūrių detalių liekanas XIX–XX a. pirmojoje pusėje. Šie vaizdai pertekliai bene pirmuosius architektūros paminklų inventoriacijos bandymus nuo XIX a. pradžios. Plačiai aptartas J. Kamarausko darbų palikimas atskleidė kladiningo datavimo, fotografinio piešinio derinimo su rekonstrukcinėmis vizijomis ir senosios ikonografinės medžiagos permastymo variantus jo kūriniuose. J. Kamarausko darbai yra itin svarbūs siekiant ištirti Aukštinės pilies atkastų rūmų sienas, kadangi tai bene vienintelė to meto vizualinė piešinė medžiaga.



20 pav. Vilniaus Aukštutinės pilies griuvėsiai. Boleslava Zdanovska, Edmundas Zdanovskis. Boleslavos ir Edmundo Zdanovskijų negatyvų rinkinys. XX a. 4 deš. 10x15 cm. Lietuvos dailės muziejus, FiN-356.

Fig. 20. The ruins of Vilnius Upper Castle. A collection of the negatives by Bolesława and Edmund Zdanowski. Bolesława Zdanowska, Edmund Zdanowski, 1930s. Lithuanian Art Museum, FiN-356.



21 pav. Vilniaus Aukštutinės pilies griuvėsiai. Juozapas Kamarauskas. 1937 m. liepos 2 d. Popierius, akvarelė, tušas. 26,2x36 cm. Lietuvos dailės muziejus, T-7731.

Fig. 21. The ruins of Vilnius Upper Castle. Juozapas Kamarauskas, 02 July 1937, Lithuanian Art Museum, T-7731.



22 pav. Vilnius. Juozapas Kamarauskas. 1910. Popierius, akvarelė. 39,5x175 cm. Lietuvos dailės muziejus, T-6916.
Fig. 22. Vilnius. Juozapas Kamarauskas, 1910. Lithuanian Art Museum, T-6916.

Edita Povilaitytė

The Iconography of the Palace in Vilnius Upper Castle: from Documentary Records to Visions Summary

The article discusses the iconography of the Palace building in Vilnius Upper Castle and examines the documentary and vision aspects of the images. The iconographic object is from the 16th century, but the artists of that day did not aspire to documentary precision in their retrospective plans and panoramas of Vilnius. Vilnius Upper Castle gradually started to lose its strategic role in the mid-17th century. The hill's active geological processes became the main reason for the gradual collapse of the buildings.

The architectural details in the iconographical material from the late 18th century are more precise, allowing the architectural forms of the palace on Castle Hill to be analysed. The first architectural veduta was made by the well-known classicist painter, Pranciškus Smuglevičius, who depicted the badly damaged buildings of the Upper Castle. His pictures were the main source for later artists, historians, and researchers in creating visions and reconstructions of the lost castle.

In 1829, the first measured drawings of the castle were prepared by order of the tsar. Surveyor Grigorij Velikorodov depicted the Upper Castle from the north as this was the most popular vantage point until the 1860s. But a painting by an unknown 19th century artist who showed the palace from the west was found during iconographical research. The iconographic sources among the artistic paintings are important for the accuracy of their details. A visual analysis of the images shows the deterioration of the ruins: during the first half of the 19th

century, its (north and west) walls reached the second floor level, but during the period of the Citadel (built in 1831 and used until 1878) almost all of the details from this part were lost. By the end of the century photographs started to record the ruins from the west or south west, thus showing the remains of the inner east wall.

One of the most important artists and researchers in the late 19th century was architect and engineer Juozapas Kamarauskas, who painted the Upper Castle from life and also tried to reconstruct the castle's buildings in the different ages. These watercolours have aspects of Romanticism. He created his first pictures when he was seventeen and later used painting to record architectural objects with photographic precision. Some of his later work in the 1930s was similar to architectural drawings. His paintings of the excavated palace's walls are probably the unique and document the Castle Hill archaeological excavations before the Second World War. However, the details in some paintings raise doubts as to the dating. It was found that some of the pictures show late 19th century dates, but display a knowledge learned during the (1930–1939) excavations of the west wall's basement. This was because Kamarauskas repainted his earliest works (which had been confiscated by the police during his arrest in 1893 and so lost) in the 1920s and 1930s, deliberately signing these pictures with the wrong dates. The precision and thoughtfulness for detail of his pictures show the documentary aspect of his work.



23 pav. Pilies vaizdas. Juozapas Kamarauskas. Popierius, akvarelė. 34,5x63 cm. Lietuvos dailės muziejus, T-10721.
Fig. 23. A view of the castle. Juozapas Kamarauskas. Lithuanian Art Museum, T-10721.



24 pav. Vilniaus katedros aikštė. Juozapas Kamarauskas. 1894. Popierius, akvarelė. 34,5x51,5 cm. Lietuvos dailės muziejus, T-7742.
Fig. 24. Vilnius Cathedral Square. Juozapas Kamarauskas, 1894. Lithuanian Art Museum, T-7742.



25 pav. Vilnius. Juozapas Kamarauskas, 1894 m. birželio 25 d. Popierius, akvarelė. 40x49,8 cm. Lietuvos dailės muziejus, T-7740.
Fig. 25. Vilnius. Juozapas Kamarauskas, 25 June 1894, Lithuanian Art Museum, T-7740.

¹ S. Lasavickas, Gedimino pilis arba Vilniaus Aukštutinė pilis [rankraštis], Dokumentų byla apie Vilniaus Gedimino pilį ir kalną (Gedimino a.) bei gynybinę sieną (Birštono ir Subačiaus g-vių kampas, Komjaunimo g-vė 50), Atr 13 ab, Atr 6a, Vilnius, 1953, Kultūros paveldo centro archyvas, f. 3, ap. 1, b. 356, p. 15.

² M. Balinskis, J. I. Kraševskis, J. Kračkovskis ir kt.

³ P. Smuglevičius XVIII a. pabaigoje, J. Rustemas, K. Račinskas, J. Oziemblauskas, J. Marševskis, I. Trutnevas, J. Kamarauskas ir kt.

⁴ Vedutai būdingas detalus, tikroviškas konkretios vietovės (miesto, peizažo) vaizdavimas (*Encyclopedie Britannica*, <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/624498/veduta>; *Dailės žodynas*, Vilnius, 1999, p. 441).

⁵ 1795 m. Abiejų Tautų Respublika buvo panaikinta iš Europos politinio žemėlapio. Lietuva pateko į carinės Rusijos sudėtį, todėl šalyje atsirado jvairių rusifikacijos akcijų (*Lietuvos istorija*, red. A. Šapoka, Kaunas, 1936, p. 438–439).

⁶ R. Statulevičiūtė-Kaučikienė, *Lietuvos architektūros ikonografija XIX a. II pusėje – XX a. I pusėje: dailės dokumentiškuo aspektu*, daktaro disertacija, Kaunas, 2008, p. 27.

⁷ Ten pat, p. 35.

⁸ T. Dambrauskaitė, Aukštutinės pilies Kunigaikščių rūmai Vilniuje: Istoriniai tyrimai: Istorinė apžvalga, I dalis, Vilnius, 1986, Vilniaus apskritys archyvas (VAA), f. 5, b. 3892A;

⁹ T. Dambrauskaitė, Vilniaus Aukštutinės pilies Kunigaikščių rūmai: Istoriniai tyrimai: Ikonografija, II dalis, Kultūros paveldo centro archyvas, f. 5, ap. 1, b. 2790.

¹⁰ V. Drėma, *Dingęs Vilnius*, Vilnius, 1991.

¹¹ Retrospektyvinis miesto planas buvo publikuotas G. Brauno *Miestų knygoje (Urbium praecipuarum totius mundis liber tertius*, l. 59: *Vilna Lithuaniae metropolis*) – P. Reklaitis, „Du Vilniaus vaizdai XVI–XIX amžių grafikoje“, *Prarastosios Lietuvos pėdsakų beieškant*, Vilnius, 1999, p. 189).

¹² T. Makovskio 1600 m. ofortas „Vilna M[agni] Ducat[us] Lit[hu]aniae Capi[tale]“ (R. Janonienė, „XIV a. – XVI a. pradžios Vilniaus Žemutinė pilies ikonografiniai šaltiniai“, *Vilniaus Žemutinė pilis XIV a. – XIX a. pradžioje: 2002–2004 m. istorinių šaltinių paieškos*, Vilnius, 2006, p. 15), publikuotas: V. Drėma, min. veik., p. 34–35, il. 27, ir 1604 m. raižiniai Nesvyžiaus jėzuitų kolegijos studentų brolių J. Z. ir M. Skorulskių panegirikoje Mikalojui Kristupui Radvilai Našlaitėliui, publikuoti taip pat V. Drėmos knygoje *Dingęs Vilnius*, p. 32–33, il. 26.

¹³ V. Drėma, min. veik., p. 36, il. 28: nežinomo autoriaus

„Vilniaus panorama“ iš Olandijoje XVII a. išleisto žemėlapio; p. 37, il. 29: XVII a. nežinomo dailininko „Vilniaus panorama“ pagal T. Makovskio panoramą.

¹³ **N. Kitkauskas**, *Vilniaus pilys: statyba ir architektūra*, Vilnius, 1989, p. 37; *Lietuvos pilys*, Vilnius, 1971, p. 25–77.

¹⁴ **V. Drėma**, *Pranciškus Smuglevičius*, Vilnius, 1973.

¹⁵ **R. Janonienė**, min. veik., p. 30–35.

¹⁶ **R. Statulevičiūtė-Kaučikienė**, min. veik., p. 30.

¹⁷ P. Smuglevičius, „Vilniaus pilys iš šiaurės pusės“, sepija, 1785, KTM, inv. Nr. 82052; „Vilniaus pilys iš šiaurės rytų pusės“, sepija, 1785, KTM, inv. Nr. 82041, abu piešiniai publikuoti V. Drėmos knygoje *Dingęs Vilnius*, p. 85, il. 88, p. 86, il. 89.

¹⁸ Kūriniai publikuoti ten pat, p. 62, 84, 85, 87, 88, 92, 94, 95.

¹⁹ Ten pat, p. 87.

²⁰ **L. Glemža**, „Žemutinė pilis 1793–1799 m. Vilniaus miesto planuose iš Rusijos karo istorijos archyvo“, *Vilniaus Žemutinė pilis XIV a. – XIX a. pradžioje: 2005–2006 m. tyrimai*, Vilnius, 2006, p. 389; **M. Markevičius**, Vilniaus miesto su priemiesčiais ir jo apylinkėmis situacijos planas, Rusijos karo istorijos archyvas, f. 846, ap. 16, b. 21815.

²¹ **R. Čepaitienė**, „Istoriniai miestai paveldosaugos akiratyje“, *Miestų praeitis*, Nr. 1, Vilnius, 2004, p. 49.

²² *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, Vilnius, t. 9, 1982, p. 272.

²³ **E. Budreika**, „Gedimino kalno pilies Vilniuje vakarinio bokšto rekonstrukcijos“, *Valstybės LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis*, Vilnius, t. 1, 1958, p. 5.

²⁴ LVIA, f. 526, ap. 1, b. 62: Дело о составлении планов и фасадов древним зданиям по Виленской губернии, р. 49v; **T. Dambrauskaitė**, Aukštutinės pilies kunigaikščių rūmai Vilniuje, I dalis, p. 10.

²⁵ LVIA, f. 526, ap. 1, b. 62, l. 24, 33, 34.

²⁶ G. Velikorodovo piešinys publikuotas: **N. Kitkauskas**, min. veik., p. 187; *Lietuvos pilys*, įklijoje tarp p. 64–65.

²⁷ Nežinomas XIX a. pradžioje kūrės dailininkas, „Vilniaus Aukštutinės pilies griuvėsiai“, 1980 m. M Sakalausko perfotografuota reprodukcija, gauta iš Vilniaus dailės instituto (dabar Vilniaus dailės akademijos) fondų, apie 1955 m., VAA Paminklų restauravimo instituto fotodokumentų fondas, inv. Nr. 1172/1.

²⁸ *Lietuvos pilys*, p. 34.

²⁹ **V. Drėma**, *Dingęs Vilnius*, p. 89, il. 93: K. Račinskas, „Pilies kalno vaizdas nuo Plikojo kalno“, 1831, litografija, IEM, inv. Nr. ImiK-8609.

³⁰ Ten pat, p. 91.

³¹ **F. Sliesoriūnas**, *Gedimino aikštė Vilniuje*, Vilnius, 1980, p. 40.

³² **V. Drėma**, *Dingęs Vilnius*, p. 90, il. 96: Aukštutinės pilies griuvėsių 1854 m. remonto brėžiniai, TSRS CVKIA (dabar – Rusijos valstybinis Karo istorijos archyvas, toliau – RVKIA).

³³ **F. Sliesoriūnas**, min. veik., p. 42.

³⁴ Pvz.: Generalinis Vilniaus gynybinių įtvirtinimų planas kartu su projektu vietovių, kur padaryti tų įtvirtinimų sustiprinimas ir remontas, vietovę iš natūros fiksavo inžinierius Podporožikas, vadovaujant Grušeskiui, 1842 m. kovo 16 d., RVKIA, f. 359, ap. 8, b. 526; Generalinis Vilniaus įtvirtinimų planas, 1848 m. balandžio 20 d., RVKIA, f. 359, ap. 8, b. 730; kt.

³⁵ Vilniaus miesto tvirtovės planas, 1845 m. gegužės 31 d., tušas, akvarelė, pieštukas, LVIA, f. 526, ap. 14, b. 565. Šis planas yra panašus (dešinajame plano kampe yra įrašas „kopija“) į Rusijos valstybiniam Kariniame istorijos archyve saugomą tvirtovės teritorijos planą (f. 349, ap. 8, b. 616).

³⁶ J. Oziemblauskas, „Vilniaus panorama nuo Plikojo kalno“, 1835, litografija, IEM, inv. Nr. Imik-376: **V. Drėma**, *Dingęs Vilnius*, p. 64–65, il. 63.

³⁷ **N. Kitkauskas**, min. veik., p. 57.

³⁸ **E. ir V. Holubovičiai**, *Gedimino kalno Vilniuje 1940 metų kasinėjimų pranešimas*, Kaunas, 1941, p. 8.

³⁹ **F. Sliesoriūnas**, min. veik., p. 38.

⁴⁰ **T. Dambrauskaitė**, *Vilniaus Aukštutinės pilies Kunigaikščių rūmai*, II dalis, p. 57, il. 51. Šio plono originalas yra saugomas Rusijos valstybiniame kariniame istorijos archyve, f. 349, ap. 8, b. 611.

⁴¹ **F. Sliesoriūnas**, min. veik., p. 54.

⁴² **L. Bialopetravičienė**, *Juozapas Kamarauskas 1874–1946: Akvarelės*: Parodos katalogas, Vilnius, 1994 m. gruodis – 1995 m. vasaris.

⁴³ Curriculum Vitae, Lietuvos dailės muziejus, B-9, Juozapas Kamarauskas (1874–1946), inžinierius architektas, b. I-14, l. 53/a; Inžinieriaus architekto Juozo Kamarausko portretas, Lietuvos dailės muziejus, B-9, ap. 1, Nr. 3 (I-3).

⁴⁴ Juozapo Kamarausko dienoraštis, Lietuvos dailės muziejus, B-9, ap. 1, Nr. 1, l. 142–157.

⁴⁵ **E. Povilaitytė**, „Vilniaus pilys Juozapo Kamarausko (1874–1946) akvarelėse“, pranešimas konferencijoje, *Meninis Vilnius: įtakos ir jvaizdis*, 2008 m. gegužės 6–7 d., Vilnius.

⁴⁶ J. Kamarausko darbus Aukštutinės pilies tyrimuose yra aptarę: **V. Drėma**, *Dingęs Vilnius*, p. 48–49, 72–74; **E. Budreika**, *Vilniaus pilys*, Vilnius, 1977, p. 25, 31.

⁴⁷ 1892 m. atvykės į Vilnių, J. Kamarauskas nuo rugpjūčio 1 d. pradėjo mokyti Vilniaus piešimo mokykloje pas Ivaną Trutnevą, kur įgijo pirmuosius architektūrinio peizažo piešimo įgūdžius, perprato perspektyvos, kompozicijos dėsnius. Po metų ēmė studijuoti A. Štiglico techninio piešimo mokykloje Sankt Peterburge. Ten baigės architektūros skyrių, savo įgūdžius kaip laisvas klausytojas dar tobulino iki 1897 m. Imperatoriškojoje dailės akademijoje.

⁴⁸ **V. Drėma**, *Dingęs Vilnius*, p. 48.

⁴⁹ **E. Povilaitytė**, „Vilniaus pilys Juozapo Kamarausko (1874–1946) akvarelėse“.

⁵⁰ **J. Basanavičius**, „Apie vieną Vilniaus mylėtoją“, *Vilniaus aidas*, 1925, balandžio 16, p. 2–3.

⁵¹ VI Senojo Vilniaus tyrinėjimo darbų pranešimo-posėdžio protokolas, Lietuvos dailės muziejus, J. Kamarausko asmeninis archyvas, B-9, b. I-16, l. 43–44.

⁵² V. Žemkalnis taip pat pasiūlė išleisti vertingiausių J. Kamarausko darbų albumą ir surengti parodą. Nors 1941 m. kovo 27 d. *Vilniaus balse* išspausdintame straipsnyje „Paskaita ir parodėlė apie Vilniaus architektūrą“ teigama, kad greta paskaitos buvo surengta ir paroda.

⁵³ Ten pat, p. 43.

⁵⁴ **A. Pilypaitis**, „Inž. archit. Juozo Kamarausko kai kurių Vilniaus senamiesčio gatvių išklotinės“, *Valstybės LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis*, t. I, Vilnius, 1958, p. 17–30; Kultūros paveldo centro archyvas,

f. 36: Juozas Kamarauskas. Inžinierius, architektas (1874–1946), ap. 1: Vilniaus senamiesčio gatvių išklotinės (1914–1945); keilių išklotinės publikuotos: **V. Drėma**, *Dingęs Vilnius*, p. 273, 278–279, 280–281, 282–283, 288–289, 290–291, 304–305; **A. R. Čaplinskas**, *Vilniaus gatvių istorija. Valdovų kelias. Didžioji gatvė*, Vilnius, 2002.

⁵⁵ **J. Širkaitė**, *Kultūros barai*, 1989, Nr. 1, p. 80 (ketvirtajame viršelyje).

⁵⁶ **L. Bialopetravičienė**, *Juozapas Kamarauskas 1874–1946; L. Bialopetravičienė*, „Vilnius Juozapo Kamarausko akvarelėse“, *Lietuvos rytas*, 1994, gruodžio 23, Nr. 272, p. 34.

⁵⁷ **R. Statulevičiūtė**, „Senosios architektūros fragmentai Juozo Kamarausko akvarelėse“, *Nemunas*, Nr. 18(459), 2004, rugpjūčio 19, p. 2; **R. Statulevičiūtė**, „Meniško dokumento prigimtis: Juozapo Kamarausko kūryba“, *Logo*, Nr. 42, 2005, balandis; **R. Statulevičiūtė-Kaučikienė**, *Lietuvos architektūros ikonografija XIX a. II pusėje – XX a. I pusėje: dailės dokumentiškumo aspektu*: Daktaro disertacija, Kaunas, 2008.

⁵⁸ **R. Statulevičiūtė**, „Meniško dokumento prigimtis: Juozapo Kamarausko kūryba“, p. 187–188.

⁵⁹ Juozapo Čechavičiaus (Józef Czechowicz, 1819–1888) ar M. Butkowskio (XIX a. II pusė) XIX a. pabaigos fotografių publikuotos: *Vilniaus pilys senosiose fotografirose*, Vilnius, 1995, p. 31–35.

⁶⁰ **F. Sliesoriūnas**, min. veik., p. 68.

⁶¹ „Griuvėsiai ant pilies kalno“, *Vilniaus žinios*, 1908, spalio 8, p. 3; „Gédmino pilies griuvėsiai“, *Viltis*, 1908, spalio 10.

⁶² „Vilniaus senovės restauratorius (Juozapas Kamarauskas)“, *7 meno dienos*, 1932, Nr. 68, p. 4. Panašių prieštaravimų galima rasti dar 1925 m. savaitraštyje *Vilniaus aidas išspausdiname redakcijos* prieraše prie Jono Basanavičiaus straipsnio, kuriame jis iškelia J. Kamarausko kūrybos vertingumą. Prierašo tekstas: „Straipsnį dedame atsižiūrėdami Gerb. Autoriaus, nes kaip dėl mokslinės p. Kamarausko erudicijos, taip kaip dėl jų darbų, ypač dėl jo kūrybos esame visai kitokios nuomonės.“ – **J. Basanavičius**, „Apie vieną Vilniaus mylėtoją“, *Vilniaus aidas*, 1925, balandžio 16, p. 2–3.

⁶³ „Lenkai griauja Gedimino pilies sienas“, *Rytas*, 1930, balandžio 29, p. 2.

⁶⁴ **Stb.**, „Skandalas Vilniaus Gedimino kalne: Akordiškai be darbių išgriautos ir išpiltos į „riną“ istorinės brangenybės“, *Lietuvos aidas*, 1936, lapkričio 27, Nr. 548, p. 3.

⁶⁵ „Vilnius. Kasinėjimai Gedimino kalne“, *Lietuvos žinios*, 1936, liepos 16, p. 7.

⁶⁶ **V. Drėma**, *Dinges Vilnius*, p. 49.

⁶⁷ J. Kamarauskas savo darbus buvo suinventorinės, todėl kiekvieno paveikslėlio antrojoje pusėje galime rasti dažniausiai mėlynu pieštuku užrašytą numerį (pvz., N 924). Pagal šį numerį savo dienoraščio 142–157 lapuose (iš viso 30 p.) jis registravo savo darbus – pateikdavo inventorinį numerį, sukūrimo metus, pavadinimą (lietuvių, lenkų ar rusų kalbomis). Tiesa, reikia paibrėžti, kad šis jo darbų, saugomų jo namuose, sąrašas buvo gana vėlyvas, kadangi darbai suinventorinti ne chronologiskai. Juozapo Kamarausko dienoraštis, Lietuvos dailės muziejus, B-9, ap. 1, Nr. 1, 163 lapai, p. 154v.

⁶⁸ Imaginacinis J. Kamarausko kūrybos bruožus yra aptarusi R. Statulevičiūtė-Kaučikienė.

⁶⁹ **L. Bialopetravičienė**, *Juozapas Kamarauskas 1874–1946*, p. 4.

⁷⁰ Šių tyrimų metu sudaryti Aukštutinės pilies matavimai, rūmų sienų išklotinės ir pjūviai surinkti į bylą: Vilniaus aukštutinės pilies paveikslinė medžiaga, Vilnius, 1960, Vilniaus apskrities archyvas, f. 9, b. 18. Vykdysti archeologiniai, geologiniai, mūro tyrimai pilies rūmų aplinkoje.

⁷¹ Lietuvos dailės muziejaus bibliotekoje yra saugoma Vilniaus miesto istorinė diagrama ir 1929 m. Vilniaus miesto statis-

tikos duomenys, kurie panaudoti darant 1929 m. perspektyvinį Vilniaus planą.

⁷² Kataloguose, kurie šiuo metu saugomi Lietuvos dailės muziejuje, J. Kamarauskas fiksodavo svarbiausių planų, graviūrų, piešinių autorius, pavadinimus, sukūrimo metus, saugojimo vietą. Vėliau šiuos katalogus jis papildė savo kūriniais, natūros piešiniais, vizijomis. Tačiau yra išlikusi tik nedidelė dalis šių architekto užrašų, todėl labai sunku susidaryti išsamesnį vaizdą, kokia ikonografine medžiaga remdamasis J. Kamarauskas kūrė savo vizijas. Juozapo Kamarausko darbų aprašai, Vilniaus miesto savivaldybės skyrius, J. Kamarausko darbų dokumentai, 1916–1938, Lietuvos dailės muziejus, B-9, ap. 1, Nr. 13.

⁷³ J. Kamarauskas dažnai perpiešdavo senus planus remdamasis naujausia žinoma archeologine tyrimų medžiaga, pavyzdžiui, sukūré Vilniaus pilių situaciją pagal Fürstenhoffo 1740 m. miesto planą, pridėdamas kasinėjimų medžiagą. Plane raudona spalva pažymėti senosios pilies gynybinių sienu ir bokštų pamatai. Vilniaus pilių situacija pagal Fürstenhoffo 1740 m. miesto planą, 1941 m. vasario 15 d., LDM G 24527; publikuota: **E. Budreika**, *Vilniaus pilys*.

⁷⁴ **J. Basanavičius**, min. veik., p. 2–3.

⁷⁵ **V. Drėma**, *Dinges Vilnius*, p. 100.

⁷⁶ Trys M. Januševičiaus akvarelės yra publikuotos: **V. Drėma**, *Dinges Vilnius*, p. 101, il. 115, 116, 117.